

Müellif kitabını Hz. Peygamber'in fetvalarından örneklerle bitirir. Resûl-i Ekrem'in fetvalarına dair bu kısım (IV, 266-414), Mustafa Âşûr (Kahire 1980) ve Süleyman Selîm el-Bevvâb (Dımaşk - Beyrut 1984) tarafından *Fetâvâ Resûlillâh*, Abdülkâdir el-Arnaût tarafından *Fetâvâ İmâmi'l-müftîn ve Resûli rabbi'l-âlemîn* (Riyad 1418/1997) adıyla müstakil olarak da yayımlanmıştır.

Kitap, belirgin bir şekilde re'y ve ichtihad karşısında muhafazakâr davranıp nassı aşmamaya itina gösteren Hanbelî usul anlayışını, bu mezhebin tatbikatından ve özellikle Ahmed b. Hanbel'in fetvalarından birçok örnekle destekleyerek takdim etmesi bakımından genel hatlarıyla Hanbelî mezhebinin usuldeki temayülünü temsil etmekle birlikte bir Hanbelî usulü olmadığı bir yana teknik anlamda bir fıkıh usulü kitabı olduğunu söylemek bile zordur. *İ'lâmü'l-muvakkî'in*'in fetva âdâbına dair bir eser olduğu görüşü de (nşr. Muhammed el-Mu'tasim - Billâh el-Bağdâdî, neşredenin girişi, I, 9) isabetli değildir. Kitabın, yeterince sistematik olmayan "mezhepler üstü" ya da "Selefi" diye nitelenebilecek bir metodoloji denemesi veya metodolojik yaklaşımın dayanağı genel prensipler (Selefi metodolojinin esasları) üzerinde duran bir eser olarak değerlendirilmesi daha uygundur. Kitapta rüya tabiri, sıfat meselesi, kader meselesi, kabir ahvâli ve te'vil gibi doğrudan usulle ilgili olmayan birçok konuya yer verilerek bunların Selefi'nin bakış açısı doğrultusunda ele alınması, yine bir kavramın Selefi'nin dilindeki kullanımıyla sonradan kavuştuğu terim anlamındaki kullanımı arasındaki farka dikkat etmemenin ve Kur'an'ı sonraki terminolojiye göre anlamının doğruluğu sakıncalar üzerinde durulması bu tesbiti desteklemektedir.

Kitap, sistematik bütünlük ve mantıkî tutarlılık açısından tenkide açık bir görünüm arz etmekte, bu da eserin belli bir süre içinde yazılmayıp âdeta değişik zamanlarda kaleme alınan parçaların birleştirilmesiyle meydana gelmiş bir derleme olduğu izlenimini vermektedir. Bu durum biraz da kitabın istitrat usulüyle yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

İ'lâmü'l-muvakkî'in önce Delhi'de (I-II, 1298, 1313-1314) ve Kahire'de (I-III, 1325/1907, *Hâdi'l-ervâh* ile birlikte) basılmış, Selefi - Hanbelî düşünceye karşı ilginin arttığı ve bu yönde resmî politikaların

hız kazandığı yakın dönemde de dört cilt halinde birçok yeni neşri ve bunların müteaddit baskıları gerçekleştirilmiştir (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1374/1955; nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Kahire 1968; Beyrut 1973; nşr. Abdurrahman el-Vekîl, Kahire 1389/1969; nşr. Abdülkerîm İbrâhim el-Garbâvî, Kahire 1970; nşr. Muhammed Abdüsselâm İbrâhim, Beyrut 1411/1991, 1414/1993; nşr. İsâmüddin es-Sabâbatî, Kahire 1414/1993; nşr. Muhammed el-Mu'tasim - Billâh el-Bağdâdî, Beyrut 1416/1995, 1418/1998). Yine bu sürecin sonucu olarak kitabın değişik bölümlerinin müstakil eserler halinde neşrinin yanı sıra (yk. bk.) Muhammed b. Sâlih el-Useymîn'in *Muhtârât min A'lâmü'l-muvakkî'in* adlı çalışmasında olduğu gibi (Riyad 1412/1992) eserden seçmeler de yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1968, I-IV; a.e. (nşr. Muhammed el-Mu'tasim - Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1418/1998, neşredenin girişi, I, 5-12; a.mlf., *İğâsetü'l-lehfân* (nşr. Muhammed Seyyid Kîlânî), Kahire 1381/1961, I, 29; a.mlf., *et-Tibyân*, Beyrut 1402/1982, s. 129, 145; a.mlf., *el-Fevâ'id*, Beyrut 1406/1986, s. 16; İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* (*Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh* içinde, nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî), Beyrut 1406/1986, I, 7; Safedî, *el-Vâfi*, II, 271; Serkîs, *Mu'cem*, I, 223; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 126; M. Saîd Ramazan el-Bütî, *Devâbi'tü'l-maşlahâ fi's-ser'ati'l-İslâmiyye*, Dımaşk 1386-87/1966-67, s. 295, 301, 302, 303, 321; Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *İbn Kayyim el-Cevziyye*, Riyad 1416, s. 209-217.

H. YUNUS APAYDIN

İ'LÂMÜ'n-NÜBELÂ'

(إعلام النبلاء)

Râgîb et-Tabbâh'ın

(ö. 1951)

Halep tarihine dair eseri

(bk. RÂGİB et-TABBÂH).

İLÂT

(إيلات)

İran ve Orta Asya'da yaşayan göçebe veya yarı göçebe kabileler.

Türkçe il kelimesinin Arapça kurala göre çoğulu olan ilât aşâirle (aşiretler) eş anlamlıdır; VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan bu kelime ile İran'daki göçebe ve yarı göçebe kabileler kastedilmektedir. Etnolojik, antropolojik ve sosyolojik kriterler bir yana bırakıldığında

da İran'daki göçebe ve yarı göçebe kabileleri İslâmî dönemde üç ana gruba ayırmak mümkün olmaktadır.

1. **Hint-İran Kabileleri.** Fars'taki beş ayrı bölgede yaşayan göçebelerle Lûristan'ın kısmen yarı göçebe Kürtler'i ve Lurlar'ı ile Taberistan'ın yarı göçebe Belûçlar'ı ve daha ziyade tarım ve hayvancılıkla uğraşan Ciller'i bu grubu oluşturur. İstahrî, İbn Havkal ve diğerleri Fars'taki beş kabile bölgesinden (rem) bahseder. Bu bölgelerin en geniş Cîlüye'dir (Kûh-Gîlüye); remm-i Remicân da denilen bu bölge Hûzistan'dan İsfahan'a kadar uzanır. Diğer üç bölge tamamen Fars'ta, dördüncüleri olan remm-i Bâzincân da Fars-Kirman sınırındadır. İstahrî'ye göre bu bölgelerin 500.000 çadırlı sakinleri kış ve yaz otlak arayarak dolaşırlardı. Her bölgede kasaba ve köyler vardı ve her bölgenin lideri kervanların emniyetinden, yolların korunmasından ve idarî işlerden sorumlu idi (*Mesâlik*, s. 98-99, 113). Toprakları kabile reis ve ileri gelenlerinin mülkiyetlerinde tuttukları bilinmektedir. İstahrî, onların vergilerini mukâseme denilen üründen pay verme usulüyle ödediklerini söylerken (a.g.e., s. 158) İbn Havkal bölgelerin mukâtaa, ibrâ veya mukâseme yoluyla vergilendirildiğini kaydeder (*Şuretü'l-arz*, II, 302-303).

İbnü'l-Belhî, Fars'ta yaşayan ve beş kabileden oluşan ikinci grup olarak Şebân-kâre'yi zikreder; onları aslen çoban, oduncu ve kalifiye işçiler olarak tanıtır ve sadece kaba kuvvetten anladıklarını söyler (*Fârsnâme*, s. 169). Şebân-kâreler, Remânî kolunun reisi Fazlûye (Fazlaveyh) Fars'a hâkim olup Büveyhîler'den tahsisat (nânpâre) alıncaya kadar birçok defa dağıtılmışlardır; bundan sonra ise sayıları artmış ve Fars'ta söz sahibi olmuşlardır. 502'de (1108-1109) Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın Fars'a vali tayin ettiği Çavlı Sakavu, Şebân-kâreler'i yenerek bazı kalelerini ele geçirdi ve eyalette düzeni sağladı. Çavlı Sakavu'nun ölümü üzerine Şebân-kâreler yeniden bölgeyi kontrollerine almaya çalıştırsa da sonuçta Salgurlular'dan Sunkur b. Mevdûd 543'te (1148) onlara karşı başarılı operasyonlar yaptı ve bölgeye hâkim oldu. Daha sonra Şebân-kâreler yavaş yavaş yerleşik düzene geçişler ve Lurlar'ın Fars içlerine ittikleri Şûller tarafından asimile edilmişlerdir.

Suriye'deki Cebelisümmâk'te yaşayan Kürtler'den Lûr-ı Büzürg'ün hânedana ismini veren kurucusu Ebû'l-Hasan Fazlû-

ye'nin torunlarından bazıları, Meyyâfârîkîn ve Azerbaycan üzerinden Üştürân-kûh'un kuzeyine göç ettiler ve yaklaşık 500 (1006) yılında oraya varıp Salgurlular'ın hizmetine girdiler; ardından da Lûristan'da bağımsızlıklarını ilân ettiler. VII. (XIII.) yüzyılın başında Suriye'den gelen pek çok kabilenin kendilerine katılmasıyla iyice güçlenip Lûristan'ın tamamını ele geçirdilerse de hâkimiyetleri uzun sürmedi. Hülâgû'nun Lûristan valisi olarak atadığı Şemseddin Argun zamanında (1259-1274) durum iyice kötüleşti.

İlk İslâm coğrafyacıları, Kirman'da bulunan yarı göçebe kabile grupları olarak Kufslar ve Belûçlar'dan bahseder. *Hudûdü'l-âlem*'de (s. 124) Belûçlar'ın yol kesici, kana susamış haydutlar oldukları, bir kısmının Cîruft ile Bâft arasında, bir kısmının da Kûfic dağlarında oturduğu ve Büveyhîler'den Adudüddeve'nin değişik savaş hileleriyle bunların sayısını azalttığı kaydedilir. İbn Havkal ise Menûcân ve Hürmüz sınırlarında yaşadıklarını, kendilerini Arap saydıklarını ve yaklaşık 10.000 kişi olduklarını söyler (*Şuretü'l-arz*, II, 309-310; ayrıca bk. Bosworth, *Iran*, XIV [1976], s. 9-17). Bu kabileler, Büveyhîler tarafından ezilinceye kadar bölgede bir tehdit unsuru olmaya devam ettiler. Kûfic dağlarının sakinleri yedi kabileye ayrılırdı ve bunların reislerinden mukâtaa usulüyle vergi alınırdı. Kirman Selçuklu Meliki Kavurd, Şif Kufs ve Belûç kabileleri üzerinde hâkimiyet kurmada çok başarılı olmuş ve Kufslar'ı Bem ile Cîruft arasındaki dağlık bölgelere yerleştirmiştir. Sencer'in ölümünden (552/1157) sonra Oğuzlar'ın Kirman'a gelmesiyle Belûçlar bir ölçüde yer değiştirmiş ve daha doğuya kaymışlardır.

2. Arap Kabileleri. Arap kabilelerinin Hûzistan ve Basra körfezi kıyılarına göç etmeleri İslâm fetihlerinden önceye rastlar. Ancak bunların çoğunluğu fetihler sırasında veya ondan hemen sonra garnizon bölgelerinden gelerek İran şehirlerine yerleşmiştir. Müslüman Araplar Basra'dan İran'ın güneylerine, Kirman'a, Sistan'a, özellikle de Horasan'a yöneldiler ve gittikleri yerlere beraberlerinde kabile ihtilâflarını da götürdüler; bir tarafta Rebîa ve Yemenli Ezd, diğer tarafta Temîm ve Kays (Mudar) kabileleri yer alıyordu. Fakat Araplar zamanla büyük ölçüde mahallî nüfus içerisinde asimile oldular. *Hudûdü'l-âlem*'de (s. 108) yaklaşık 20.000 Arap'ın Gûzgânân steplerinde bulunduğu, emirlerinin Gûzgânân hükümdarı tarafından belirlendiği ve "sadaka"larını

ona verdikleri söylenmektedir. Müslüman akınları, Araplar'la Arap olmayan unsurları ikiye bölmesine karşılık göçebe veya yarı göçebelerle yerleşik halk arasında karışıklığa sebebiyet vermemiştir.

3. Türkmen-Türk Kabileleri. Türkmen ve Türk kabilelerinin akışı Araplar'ın aksine, yerleşik ve yarı yerleşik nüfus arasındaki ilişkilerde büyük değişikliklere yol açmıştır. IV. (X.) yüzyılın sonlarında Oğuz boyları Orta Asya'dan batıya doğru hareket etmeye başladılar. Ana kol, Abbâsî topraklarında Türkmen veya Türk imparatorluklarının ilkinin kuracak olan Selçuklu ailesinin liderliği altında bulunuyordu. Diğer kolların biri Mangışlak'a, biri İran'a ve bir diğeri de Karadeniz yoluyla Balkanlar'a ulaştı; kısmen yerleşik olan daha büyük bir grup ise Sirderya bölgesinde kaldı.

Selçuklular göçebe kabile muhaceretinin lideri haline gelmelerine rağmen şehir hayatına yabancı değillerdi. Başlangıçtan beri yerleşik başşehirleri vardı ve İlhanlılar gibi çadır ordugâhlarda yaşamıyorlardı. Oğuzlar'ın bağımsız veya yarı bağımsız gruplarının pek çoğu, İran'da disiplinsiz ve birbirinden kopuk vaziyette bulunuyordu; Selçuklular'ın aksine Oğuz liderleri uyrukları üzerinde yeterli kontrolü sağlayamamışlardı. Tuğrul Bey ve Alparslan gibi güçlü hükümdarlar, Abbâsî topraklarında mevcut olan hükümet şeklini özümleyerek bu idareye kendi töre ve geleneklerinden yeni yorumlar kattılar. Selçuklu idaresindeki Türkmen göçebelilerinin sayısı on binler civarındaydı. Bunlar büyük hayvan sürülerinden sağladıkları et, süt, yün ve deri ile faydalı olmuş, ayrıca çorak toprakların hayvan otlatılarak verimli hale getirilmesine vesile olmuştur.

Oğuzlar'ın diğer kabile ve göçebe gruplarla ilişki içine girdiklerini gösterecek deliller azdır. Ancak Batı Azerbaycan'daki Kürtler'le ve Yukarı Irak'taki bedevilerle temasta oldukları bilinmektedir. İlk gelen Oğuz grupları muhalefetle karşılaştılar; Selçuklular'la Şebânkâre ve Kufs arasında sonradan ortaya çıkan ihtilâflar Selçuklular'ın merkezî hükümetin otoritesini kabul ettirme gayretinden kaynaklanmıştır. Arapça ve Farsça eserlerde genel olarak müslüman Oğuzlar denilen Türkmenler'in yoğun biçimde Yukarı Irak, Cürcân, Merv ve Azerbaycan'da bulunduğu görülmektedir. Diğerleri ise cihad için Gürcistan, Ermeni-Bizans ve Kafkas sınırları ile Suriye ve Anadolu içlerine inti-

kal ettiler. İran dahilindeki Türkmenler, Selçuklu ordularında aşiret birliklerini oluşturuyordu. Birçok Türkmen lideri Selçuklu sultanlarının kumandanı idi ve bu durum onlara, merkezî hükümet zayıfladığında kendilerini süratle mahallî idarecilere dönüştürme imkânı veriyordu. Bu hususta en göze çarpan örnekler, Artuklular ile Sunkur b. Mevdûd tarafından kurulan ve gücünü Cündemân bölgesindeki yarı göçebe kabilelerden alan Salgurlular'dır.

Cürcân, Dihistan ve Merv'deki Türkmenler, Sultan Sencer döneminde (1118-1157) hükümdarın tayin ettiği bir şahne tarafından yönetiliyordu. Otlaklar ve suları Türkmenler'e çadır sayılarına göre dağıtılmıştı ve karşılığında şahnenin topladığı vergiden başka otlak ücreti alınıyordu (Müntecebüddin Bedî', s. 8-12, 84-85). Oğuzlar 548'de (1153) yendikleri Sencer'i savaş alanında esir aldılar; arkasından da Horasan'a akın edip yağmaladılar. Sencer daha sonra esaretten kurtulduysa da kontrolü yeniden ele geçiremedi. Sencer'in 552'de (1157) ölümünün ardından çok sayıda Oğuz Horasan'a gelecek tahribet yaptı ve yeni yer değiştirmelere sebebiyet verdi; 582'de ise (1186) liderleri Melik Dînâr Kirman eyaletini ele geçirdi (Muhammed b. İbrâhim, s. 106 vd.).

İlki Hârizmşah Alâeddin Muhammed Tekiş zamanında (1200-1220) gerçekleşen Moğollar'ın İran'ı işgalleri geniş tahribat ve katliamlarla devam etmiş ve büyük nüfus değişikliklerine sebep olmuştur. Moğollar'ın sayısı ve teşkilât yapısı, istilâlarını hem Araplar'ın hem de Selçuklular'ın fetihlerinden farklı kılıyordu. Moğollar sürüler halinde ve yalnız savaş için hazırlanmış, amaçları sadece siyasî üstünlüğü ele geçirmek olan insanlardı. Moğol istilâlarıyla gelen kabileler büyük ölçüde Azerbaycan ve Arrân'da, daha küçük ölçüde de Anadolu'da toplandılar. Yeni gelenlerden birçoğunun hâlihazırda İran'da bulunan bazı Türk kabileleriyle yakın akrabalıkları vardı. Ülkedeki Türkler'in büyük çoğunluğu bu istilâ ve göçler sırasında Anadolu, İrmîniye ve Suriye'ye doğru gitti. Siyasî yönetim, bir nevi askerî aristokrasi oluşturan Moğollar ve Türk aşiret reislerinin elinde bulunuyordu. Otlakları paylaşan reisler yerleşik hayata düşmanca tavır takınmışlar ve ele geçirdikleri topraklarda rençberleri ve şehirli sömürmeye başlamışlardı. Gâzân Han'ın hükümdarlığı sırasında (1295-1304) göçebe asker aristokrasisinin gücünü azaltma ve ziraatı ihya için bir teşebbüste bu-

lunulmuşsa da ancak kısmen başarı kazanılmıştır.

Moğol Büyük Hanlığı'nın parçalanması üzerine Çağatay Han'ın idaresi altındaki göçebeler, Doğu Türkistan'dan Batı Türkistan'ın içlerine doğru baskı yapmaya başladılar. Nihayet Batı Türkistan göçebelerini birleştirmeyi başaran Timur onları, İslâm sınır boylarını Orta Asya göçebelerine karşı korumak amacıyla kullandı. Timur, Çağatay'ın oğullarına bıraktığı topraklarda yaşayan göçebeleri ve Kıpçaklar'ı ezdikten sonra seferlerine başladı; bunun sonucunda da yeni kabile hareketlenmeleri meydana geldi. Timur'un gücünün esas dayanağı, İlhanlılar'da olduğu gibi sürüleriyle birlikte bir otlaktan diğerine göçen askerî kabile aristokrasisi idi. Bu sıralarda önce Batı ve Kuzeybatı, daha sonra Orta ve Güney İran'daki Türkmen göçebeleri, Karakoyunlu ve Akkoyunlu idareleri altında güçlü birer grup olarak teşkilâtlandılar. Liderleri -ki bunların en çok bilineni Uzun Hasan'dır- kabiliyetli kişilerdi ve iyi idareciliklerinin yanında saraylarını, göçebe alışkanlıklarına rağmen, daha önce Selçuklular'da da görüldüğü gibi İran kültürünün ana merkezleri haline getirmişlerdi.

Türkmenler'in Doğu'ya doğru hareketleri Safevîler döneminde de devam etti. Safevî Hükümdarı Şah İsmâil'in destekçilerinin büyük çoğunluğu da Karakoyunlu ve Akkoyunlu federasyonlarından kopan kabilelerle Anadolu, Suriye ve İrmîniye'den gelen göçerlerdi. Safevî güçlerinin çekirdeğini oluşturan kızılbaşlar Ustaclu, Şemlî, Tekelî, Rumlu, Baharlu, Dulkadır, Türkmen, Hinislu, Kaçar ve Afşar kabilelerinden müteşekkildi. Şah İsmâil'in ölümünden (930/1524) hemen önce Türkmen kabileleriyle İranlı unsurlar arasında ayrılıklar baş gösterdi. Onun yerine geçen I. Tahmasb Çağataylar, Kürtler, Lurlar ve Feyliler'in de içinde bulunduğu diğer kabileleri de askerî gücüne dahil etti; ancak kabile liderlerini kontrol altına almakta zorlandı ve kabileler arası kan davaları bir süre devletin varlığını tehlikeye düşürdü. Tahmasb'in torunu I. Abbas kontrolü yeniden sağladı; sınır bölgelerinde ele geçirilen Gürcü ve Ermeni esirlerin çocuklarından özel süvari birlikleri kurarak kabile kuvvetlerinin önem ve etkilerini azalttı. Şah Abbas'ın ölümünden sonra II. Abbas dönemi hariç merkezî hükümetin kontrolü yine zayıfladı. Doğudaki Galzay ve Abdâlî Afganlar artan bir impleyle güçlü hale geldiler; Kirman'da Belûçlar'ın, batıda Kürtler'in saldırıları sıklaştı ve XVIII.

yüzyılın ortasında İsfahan bölgesinde Lurlar ve Bahtiyâriler de saldırı başlattılar.

Safevîler'i kabile reisleri tarafından kurlan Afşar, Zend ve Kaçar hânedanları takip etti. İlk hânedanı kuran Nâdir Şah İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemlerinde faal olan ve Safevîler döneminin de en güçlü kabileleri arasında bulunan Afşar kabilesinin Kırklı kolundandı. Afşarlar'a halef olan Kerim Han Zend, aslen büyük ölçüde Lak ve Zagros eteklerinden gelen Lurlar'ın desteğini almıştı. Zendler'in başşehri Şiraz'dı ve saraya önceki Türkmen saraylarında olduğu gibi âlim ve kültürlü insanlar toplanmıştı. Üçüncü hânedan Kaçar kabilesine mensup Âgâ Muhammed Han'ınki idi. Kaçar kabilesi Safevîler döneminde çok öne çıkmış ve I. Abbas tarafından üç gruba ayrılarak bunların birincisi Lezgiler'in akınlarını kontrol etmek için Gence'de, ikincisi Özbekler'e karşı Horasan'ın savunulmasına yardımcı olmak için Merv'de, üçüncüsü de Hazar denizinin doğusuna doğru Türkmen memleketinin sınırlarını korumak için Esterâbâd'da iskân edilmişti. Âgâ Muhammed Han Kaçar, Kerim Han Zend tarafından esir olarak tutulduğu Şiraz'dan kaçtı ve bütün Kaçarlar'ı toparlayıp İran'ın büyük bir kısmına hâkim oldu; başşehri de Tahran'a nakletti. Genel olarak Kaçar hükümdarları kabile bölgelerini o kabilenin şefleri vasıtasıyla yönettiler. Âgâ Muhammed Han'ın halefi olan Feth Ali Şah kabilelerin gücünü kırmak için çok gayret gösterdi ve birçoğunu dağıtıp şeflerini idam ettirdi. Sonuç olarak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren şeflerin gücü büyük ölçüde zayıfladı ve hükümet politikası bir kabileyi diğerine karşı kullanmak, aileler arasındaki kan davalarını, kıskançlıkları körüklemek ve kabile reisliği uğruna şefleri birbirine düşürmek için onlara rüşvet vermek şekline dönüştü. XIX. yüzyıl sonları itibarıyla 9 milyonluk toplam nüfusun 2 milyondan biraz fazlası kabilelerden oluşuyordu.

Kabile kuvvetleri 1906 devriminde her iki tarafta da bulunuyordu. 1 Haziran 1909 tarihli seçim kanununun 63. maddesiyle Şahseven, Kaşkay, Hamsa ve Bahtiyârî kabileleriyle Türkmenler ulusal meclise birer temsilci gönderme hakkını kazanmışlardı. Hükümet anayasanın askıya alındığı 1915'i izleyen yıllarda kabile bölgelerini kontrol edemez oldu; I. Dünya Savaşı sırasında buralardaki düzensizlik ve isyanlar daha da arttı. Savaştan sonra Rızâ Han (daha sonra Şah) merkezî hükümetin otoritesini ülke genelinde yeni-

den tesis etti ve Kaçar hânedanına son verdi. Bahtiyâriler, Kaşkaylar ve Türkmenler kısmen silâhsız ve zararsız hale getirildi. Bu arada göçebeleri yerleşik hayata geçirme faaliyetleri de gösterildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 2694-2835; İstahârî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 98-99, 113, 158, 164, 167; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, II, 302-303, 309-310, 312, 315, 376, 446; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 108, 124; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 471; *Divânü lugâti't-Türk*, tür.yer.; İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme* (nşr. G. Le Strange - R. A. Nicholson), London 1921, s. 134, 141, 142, 151, 152, 157, 158, 168, 169; Şerif el-İdrîsî, *La géographie d'Édrisi* (trc. Pierre-Amedée Jaubert), Paris 1836-40, I-II, tür.yer.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 239, 281, 517-521; Reşidüddin Fazlullah, *Târîh-i Mübârek-i Gâzânî* (nşr. K. Jahn), London 1940, s. 349 vd.; Müstevfî, *Nüzhetu'l-kulûb* (Strange), I-II, tür.yer.; a.mlf., *Târîh-i Güzide* (Browne), s. 537-539; Vassâf, *Târîh* (nşr. Muhammed Mehdi), Bombay 1269/1853, s. 370-371; *Tezkiretü'l-mülûk* (nşr. V. Minorsky), London 1945, s. 189 vd.; Lt. Col. H. P. Picot, *Report on the Persian Army January 1900*, Great Britain Public Record Office, F. O. 881/7364; Müntecebüddin Bedî, *'Atebetü'l-ketebe* (nşr. Muhammed-i Kazvînî - Abbas İkbâl), Tahran 1329 hş., s. 8-12, 84-85; Muhammed b. İbrâhim, *Târîh-i Selcûkıyân-ı Kirmân* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1886, s. 106 vd.; Münüddîn-i Natanzî, *Müntehabü't-tevârîh* (nşr. J. Aubin), Tahran 1336 hş., s. 38 vd., 41, 43-44; Efdalüddin, *'İkdü'l-âilâ* (nşr. Ali Muhammed Âmirî Nâfîni), Tahran 1932-33, s. 69; S. J. Malcolm, *History of Persia*, London 1829, II, 86; M. A. Czaplika, *The Turks of Central Asia in History and at the Present Day*, Oxford 1918, tür.yer.; Mahmûd Bâver, *Kühgilûye ve İlat-i ân*, Tahran 1324/1945; A. K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, Oxford 1953, tür.yer.; a.mlf., "Persian Political Societies", *Middle Eastern Affairs* (ed. A. Hourani), London 1963, s. 41-89; a.mlf., "The Internal Structure of the Saljuq Empire", *CHIr*, V, 203-282; a.mlf., "Aspects of Saljuq-Ghuzz Settlement in Persia", *Islamic Civilisation: 950-1150* (ed. D. S. Richards), Oxford 1973, s. 105-125; a.mlf., "The Tribal Resurgence and the Decline of the Bureaucracy in Eighteenth Century Persia", *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (ed. T. Naff - R. Owen), Carbondale 1977, s. 108-132; a.mlf., *Theory and Practice in Medieval Persian Government*, London 1980; a.mlf., *Continuity and Change in Medieval Persia*, London 1988, s. 14 vd.; a.mlf., "İlat", *EP* (İng.), III, 1095-1110; L. Lockhart, *The Fall of the Safavî Dynasty*, Cambridge 1958, s. 110 vd.; W. Barthold, *Four Studies on the History of Central Asia* (trc. Vladimeir-Tatiana Minorsky), Leiden 1958-62, II-III, tür.yer.; a.mlf., *Turkestan down to the Mongol Invasion* (trc. H. A. R. Gibb), London 1968, tür.yer.; F. Barth, *Nomads in South Persia*, London 1961; Verjâvend Perviz, *Revişî Berresî ve Şinaht-i Külli-i İlat-i 'Aşâ'ir*, Tahran 1344/1965; Faruk Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, Ankara 1967, tür.yer.; I. P. Petrushevsky, "The Socio-economic Condition of Iran under the İl-Khâns", *CHIr*, V, 483-537; C. E. Bosworth, "Barbarian Incursions: The Coming of the Turks into the Islamic World", *Islamic*

Civilisation: 950-1150 (ed. D. S. Richards), Oxford 1973, s. 1-16; a.m.f., "The Küfichis or Qufs in Persian History", *Iran*, XIV, London 1976, s. 9-17; Cl. Cahen, "Nomades et sédentaires dans le monde musulman de milieu du moyen-âge", *Islamic Civilisation: 950-1150* (ed. D. S. Richards), Oxford 1973, s. 93-104; a.m.f., "Les tribus turques d'Asie occidentale pendant la période seljukide", *WZKM*, LI (1950), s. 178-187; a.m.f., "Ghuzz", *EP* (Ing.), II, 1106-1110; P. Oberling, *The Qasha'i Nomads of Fars*, The Hague - Paris 1974; R. Tapper, *Pasture and Politics, Economics, Conflict and Ritual Among Shahsevan Nomads of Northwestern Iran*, London 1979; B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, Berlin 1985, tür.yer.; J. Aubin, "L'ethnogénèse des Qaraunas", *Turcica*, I, Paris 1969, s. 65-94; P. Briant, "L'élevage ovin dans l'empire achéménid VIè-IVè siècles avant notre ère", *JESHO*, XXII (1979), s. 136-161 (Maddede 1993 yılına kadar seçme bir bibliyografya verilmiştir).

ANN KATHERINE SWYNFORD LAMBTON

İ'LÂÛ's-SÜNEN

(إعلاء السنن)

Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin
(ö. 1974)

Hanefî mezhebinin
görüşlerini destekleyen hadisleri
derleyip şerhettiği eseri.

XX. yüzyılın ortalarında Hindistan'da kendilerine "Ehl-i hadis" denilen bazı âlimler, Hanefî imamlarının hüküm verirken hadise değil kıyasa dayandıklarını, bu yüzden pek çok meselede hadise muhalefet ettiklerini ileri sürmüşler, Hanefî âlimleri de bu iddiaların temelsizliğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Zafer Ahmed'in dayısı ve hocası Eşref Ali et-Tehânevî de bu iddialara karşı çıkanlardan olup bu konuda yazdığı *İhyâ'ü's-sünen*'in müsveddelerinin kaybolması üzerine benzer bir çalışma yapmak için Zafer Ahmed Hasan es-Senbehlî'yi görevlendirmiştir. Senbehlî'nin hazırladığı *İhyâ'ü's-sünen*'in ilk cildini beğenmeyen Eşref Ali, Zafer Ahmed'den onun hatalarıyla ilgili bir istidrâk yazmasını istemiş, Zafer Ahmed de *İstidrâkû'l-ḥâsen 'alâ İhyâ'is-sünen*'i kaleme almıştır. Eşref Ali çok beğendiği bu çalışmadan sonra Senbehlî'nin eserinin neşrini durdurmuş ve eseri yazmakla Zafer Ahmed'i görevlendirmiştir. Zafer Ahmed de yirmi yıl çalışarak meydana getirdiği kitabın metin kısmına *İ'lâ'ü's-sünen*, şerh kısmına *İsdâ'ü'l-minen* adını vermiş, ikinci baskıdan itibaren eserin tamamını *İ'lâ'ü's-sünen* adıyla yayımlanmıştır.

İ'lâ'ü's-sünen'de, Hanefîler'in görüşlerinin delilli olan sahih hadis ve eserler-

le sahâbe kavilleri sayfanın üst kısmında kaynakları ile birlikte zikredilmiş, rivayetlerin sened ve metinleri hakkında muhaddislerin değerlendirmelerine kısaca temas edilmiş, sahih rivayetlerin ardından bunları desteklemek amacıyla varsa za'yif rivayetlere de yer verilmiştir. Sayfanın alt kısmında, yukarıda zikredilen rivayetler sened ve metin açısından tenkide tâbi tutulmuş, fikih yönleri üzerinde durulmuş, bu konularda mezhebin muteber kitaplarından iktibaslar yapılmış, görüş farklılığı olan yerlerde müftâ- bih kavil belirtilmiştir. Sayfanın en sonunda ise diğer mezheplerin delil olarak kullandığı hadislerle Hanefî mezhebinin delilleri karşılaştırılmış, Hanefîler'in delillerinin tercih sebepleri açıklanmıştır. Fıkıh bablarına göre düzenlenen eser "Kitâbü't-Ṭahâre" ile başlayıp "Kitâbü'l-Edeb ve't-Taşavvuf"la sona ermektedir. Müellif zaman zaman çağdaş problemleri de ele almış, bu arada Kâdiyânîlik hareketine, faizi helâl kılma gayretlerine karşı çıkmıştır (Halid Zaferullah Daudi, s. 225). Zâhid Kevserî'ye göre eserde hadis ilminin gerektirdiği titizlik gösterilmiş ve mezheplerin görüşleri objektif şekilde değerlendirilmiştir (*Makâlât*, s. 95).

Her biri bir cilt hacmindeki on sekiz cüzden oluşan eserin ilk on bir cildi Tehânebihûn'da (1922'den itibaren), XII-XVIII. ciltler Karaçi'de (1965-1967) taşbaskı yöntemiyle yayımlanmış, daha sonra İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmî'l-İslâmiyye tarafından yine Karaçi'de neşredilmiştir (I-XIII, 1401, 1405 [ilk iki cildi Muhammed Takî el-Osmânî'nin tahkikiyle]). Hadisleri numaralanıp tashihler yapılmak ve her sayfaya konu başlıkları yazılmak suretiyle yeniden yayımlanan kitapta (Karaçi 1415) mukaddimeler (aş. bk.) XIX, XX ve XXI. ciltler olarak yer almış, XXII. cilt eserin tamamının konu başlıklarının fihrisine ayrılmıştır. Kitap Ebûbekir Sifil tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

İ'lâ'ü's-sünen'in üç mukaddimesi olup bunlardan Zafer Ahmed tarafından kaleme alınan birincisi *İnhâ'ü's-seken ilâ men yuṭâli'ü 'lâ'e's-sünen* adını taşımakta ve Hanefî âlimlerinin hadis usulü ilkelerini açıklayan önemli eserlerden biri kabul edilmektedir (Tehânebihûn [taşbaskı], 1348/1930; Karaçi 1383/1964). Bu mukaddime ayrıca Abdülfettâh Ebû Gudde'nin tahkikiyle *Qavâ'id fi 'ulûmî'l-ḥadîs* adıyla Beyrut'ta (1392/1972) ve *İ'lâ'ü's-sünen*'in neşri içinde Karaçi'de (1415, [XIX. cilt olarak]) yayımlanmış, İbrahim Canan son neşri *Yeni Usûl-i Hadîs* adıyla

Türkçe'ye tercüme etmiştir (İzmir 1982). Habîb Ahmed Kîrânevî'nin kaleme aldığı *Fevâ'id fi 'ulûmî'l-fıkh* adlı ikinci mukaddimede *İ'lâ'ü's-sünen*'in yazımı sırasında fıkıh açısından takip edilen usule dair geniş bilgi verilmiştir (Karaçi 1385-1387/1965-1967 [*İ'lâ'ü's-sünen*'in baskısıyla birlikte], 1415 [XX. cilt olarak]). *İncâ'ü'l-vaṭan 'ani'l-izdirâ' bi-İmâmi'z-zamân* adıyla Zafer Ahmed tarafından yazılan üçüncü mukaddimede Ebû Hanîfe ile ilgili itirazlar cevaplandırılmış ve eser, *Ebû Hanîfe ve aşâbühü'l-muḥaddîşün* adıyla *İ'lâ'ü's-sünen*'in sonunda neşredilmiştir (Karaçi 1415 [XXI. cilt olarak]).

BİBLİYOGRAFYA :

Zafer Ahmed et-Tehânevî, *İ'lâ'ü's-sünen* (nşr. Muhammed Takî el-Osmânî), Karaçi 1415, neşreden giriş, I, 3-35; a.m.f., *Qavâ'id fi 'ulûmî'l-ḥadîs* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1392/1972, neşreden giriş ve takrizler, s. 1-15; M. Zâhid el-Kevserî, *Maḳâlât* (nşr. Râtib el-Hâkimî), Humus 1388, s. 95; Halid Zaferullah Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Şâh Velîyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadîs Çalışmaları*, İstanbul 1995, s. 222-227, 237; Abdülfettâh Ebû Gudde, "İ'lâ'ü's-sünen", *Hi-dâye*, X/4, Tunus 1983, s. 90-92.

EBUBEKİR SIFİL

İLBARS HAN

(ö. 931/1525)

Hive Hanlığı'nın kurucusu
(1512-1525).

XV. yüzyılın ortalarında Türkistan'da Özbekler'i siyasî bir güç haline getiren Ebülhayr Han'ın ölümünden (1468) sonra Özbekler'in başına Muhammed Şeybânî Han geçti. Şeybânî Han, uzum müca-deleler sonunda 1505'te Hârizm'in merkezi Gürgenç'i ve 1506'da Herat'ı Hüseyin Baykara'dan alarak Hive ve Mâverâ-ünnehir bölgesini de içine alan yeni bir Özbek Devleti kurdu. Ancak başarısı uzun sürmedi. 28 Şâban 916 (30 Kasım 1510) tarihinde Merv yakınındaki Mahmûdâbâd'da Şah İsmâil ile yaptığı savaşta hayatını kaybetti. Bölgede idareyi ele geçiren Safevîler Hive, Hezâresp, Gürgenç ve Vezir şehirlerine kendi valilerini tayin ettiler. Vezir şehrinin kadısı Ömer Adîf, Safevîler'e karşı halkı harekete geçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Bunun üzerine şehrin ileri gelenleri Bâkırğân'a giderek Seyyid Ata neslinden Hüsâmeddin Katal'a kızılbaşları yok edip kendisini han yapacaklarını bildirdiler. Ancak Hüsâmeddin Katal bu teklifi benimsemeyip onlara